

RIVOJLANISHDA NUQSONI BO'LGAN BOLALAR BILAN ISHLASH METODIKASI

Mardonova Setora

O'zbekiston Finlandiya pedagogika instituti

Boshlang'ich va Maktabgacha ta'lim fakulteti

Maktabgacha ta'lim yonalishi talabasi

Ilmiy rahbar: Xayitov Najmiddin Shomurodovich

Annotatsiya Ushbu maqola rivojlanishda nuqsoni bo'lgan bolalar bilan ishlash metodikasini yoritadi. Ushbu bolalar maxsus ta'limga va alohida yondashuvga muhtoj bo'lib, ularning jismoniy, aqliy va ruhiy rivojlanishida turli nuqsonlar mavjud. Maqolada bolalarning nuqsonlarini bartaraf etish va ularga qo'shimcha ko'mak ko'rsatish uchun zamonaviy metod va yondashuvlar tavsifi beriladi. Shu bilan birga, pedagogik jarayonda foydalaniladigan texnologiyalar, mashg'ulotlarni tashkil etish usullari va ijtimoiy-psixologik qo'llab-quvvatlash masalalari ham muhokama qilinadi. Maqola maxsus pedagoglar, psixologlar va logopedlar uchun foydali ma'lumotlarni o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar: Rivojlanishda nuqsoni bo'lgan bolalar, maxsus ta'lim, pedagogik metodika, reabilitatsiya, psixologik qo'llab-quvvatlash, alohida yondashuv, defektologiya, logopediya, ijtimoiy adaptatsiya.

Аннотация В данной статье рассматривается методика работы с детьми с отклонениями в развитии. Эти дети нуждаются в специальном образовании и особом подходе, имеют различные дефекты в физическом, умственном и духовном развитии. В статье описаны современные методы и подходы по устранению инвалидности детей и оказанию им дополнительной поддержки. При этом обсуждаются также технологии, используемые в педагогическом процессе, методы организации занятий, вопросы социального и психологического сопровождения. Статья содержит полезную информацию для специальных педагогов, психологов и логопедов.

Ключевые слова: дети с отклонениями в развитии, специальное образование, педагогическая методика, реабилитация, психологическое сопровождение, специальный подход, дефектология, логопед, социальная адаптация.

Abstract This article covers the methodology of working with children with developmental disabilities. These children need special education and a special approach, and they have various defects in their physical, mental and spiritual development. The article describes modern methods and approaches to eliminate children's disabilities and provide them with additional support. At the same time, the technologies used in the pedagogical process, methods of organizing classes, and issues

of social and psychological support are also discussed. The article contains useful information for special pedagogues, psychologists and speech therapists.

Key words: children with developmental disabilities, special education, pedagogical methodology, rehabilitation, psychological support, special approach, defectology, speech therapy, social adaptation.

KIRISH. Mamlakatimizda aqli zaif bolalar bilan tarbiyaviy ishlar ta'lim va sog'liqni saqlash tizimidagi maxsus maktabgacha ta'lim va maktab muassasalarida olib borilmoqda. Markaziy nerv sistemasi chuqur shikastlangan bolalar ijtimoiy himoyadagi Mehribonlik uylarida bo'lib, ularda ham maxsus dastur asosida ta'lim-tarbiya olmoqda.

Butun pedagogik jarayon yanada samarali bo'lishi uchun maxsus muassasalarni to'g'ri jihozlash kerak. Shuning uchun eng aniq differentsial diagnostika vazifasi paydo bo'ladi. Ammo bu muammoni hal qilishdan oldin, qaysi bolalarni aqliy zaif deb hisoblash kerakligini, ularning kognitiv faolligi, xatti-harakatlarining hissiy-irodaviy sohasining o'ziga xos xususiyati nimada ekanligini bilish muhimdir.

Aqli zaif bolalarni qulay sharoitlarda to'g'ri tarbiyalash va o'qitish ularda nafaqat to'g'ri dunyoqarashni shakllantirish, balki uni etarlicha barqaror qilish imkonini beradi.

1. Aqliy zaiflikning etiologiyasi

Aqliy zaiflik - bu shunchaki «kichik aql» emas, bu markaziy asab tizimining organik shikastlanishi natijasida kelib chiqadigan butun psixikadagi, umuman shaxsiyatdagi sifat o'zgarishlaridir. Bu rivojlanishning shunday atipiyasi bo'lib, unda nafaqat aql, balki his-tuyg'ular, iroda, xatti-harakatlar va jismoniy rivojlanish ham azoblanadi. Aqli zaif bolalarning patologik rivojlanishining bunday diffuz tabiati ularning yuqori asabiy faoliyatining o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqadi.

Aqliy zaiflikning sabablari xilma-xildir, ammo ba'zi umumiy xususiyatlar unga xos bo'lib qoladi. Markaziy asab tizimiga zarar yetkazishning erta davri va kasallikning keyingi to'xtashi tufayli aqliy rivojlanish nuqsonli asosda sodir bo'ladi. Miya shikastlanishiga sabab bo'lgan kasallikning turli tabiatiga qaramay, aqliy rivojlanish shunga o'xshash sharoitlarda sodir bo'ladi, chunki miya shikastlanishi nutq va fikrlash rivojlanishidan oldin sodir bo'lgan.

Aqliy zaiflikning barcha etiologik omillari odatda *endogen-irsiy va ekzogen* (organik va ijtimoiy-ekologik) ta'sirlarga bo'linadi (S.Ya.Rubinshteyn) [8].

Aqliy zaiflikning avtosomal retsessiv shakllarining aksariyati metabolik kasalliklar bo'lib, ularning patogenezida metabolik kasalliklar (oqsillar, yog'lar, uglevodlar va boshqalar) katta rol o'ynaydi.

2. Aqli zaif bolalarning psixologik-pedagogik xususiyatlari.

Tadqiqotchilar ta'kidlaganidek, oligofrenik bolalarning aqliy rivojlanishining asosiy xususiyatlariga quyidagilar kiradi: kognitiv faoliyatning shakllanmagan yuqori shakllari (tahlil, sintez, umumlashtirish, abstraktsiya); fikrlashning konkretligi va yuzakiligi; nutqning sekin rivojlanishi; hissiy-irodaviy sohaning yetukligi.

Aqli zaiflar *kognitiv qiziqishlarning kam rivojlanganligi bilan ajralib turadi*, bu ularning oddiy tengdoshlariga qaraganda bilimga kamroq muhtojligida namoyon bo'ladi.

Idrokning tor doirasi ham mavjud. Aqli zaiflar ba'zan umumiy tushunish uchun muhim bo'lgan materialni ko'rmasdan yoki eshitmasdan, kuzatilgan ob'ektdagi, tinglangan matndagi alohida qismlarni tortib oladi. Bundan tashqari, idrok selektivligining buzilishi xarakterlidir. Ta'lim faoliyatida bu bolalar o'qituvchining rag'batlantiruvchi savollarisiz o'zlari tushunishlari mumkin bo'lgan vazifani bajara olmasligiga olib keladi.

Aqli zaiflar makon va vaqtni idrok etishda qiyinchiliklar bilan ajralib turadi, bu esa ularning atrof-muhitga yo'naltirilishiga to'sqinlik qiladi. Ko'pincha, 8-9 yoshda ham, bu bolalar o'ng va chap tomonlarini ajratmaydilar, ular maktab hududida o'z sinfini, oshxonasini, hojatxonasini va hokazolarni topa olmaydi. Ular soat bo'yicha vaqtni, haftaning kunlarini, fasllarni va hokazolarni belgilashda xato qiladilar. Oddiy aqlga ega bo'lgan tengdoshlariga qaraganda ancha kechroq aqliy zaiflar ranglarni farqlay boshlaydi. Ayniqsa, ular uchun rang soyalarini farqlash qiyin.

Agar talaba o'quv materialining faqat tashqi tomonlarini idrok etgan bo'lsa, asosiy narsani, ichki bog'liqliklarni ushlamasa, u holda vazifani tushunish, o'zlashtirish va bajarish qiyin bo'ladi. Fikrlash bilimning asosiy quolidir. U tahlil, sintez, taqqoslash, umumlashtirish, mavhumlashtirish, konkretlashtirish kabi amallar shaklida boradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki (B.I.Pinskiy, J.I. Shif) [6], aqli zaif odamlarda barcha operatsiyalar yetarlicha shakllanmagan va o'ziga xos xususiyatlarga ega.

Aqli zaif fikrlashning o'ziga xos xususiyati tanqidiy emasligi, o'z ishini mustaqil ravishda baholay olmaslikdir. Ular ko'pincha xatolarini sezmaydilar. Bu, ayniqsa, ruhiy kasal bolalarda, miyaning frontal qismlari shikastlangan bolalarda va imbesillarda namoyon bo'ladi. Ular qoida tariqasida, o'zlarining muvaffaqiyatsizliklarini tushunmaydilar va o'zlaridan, ishlaridan qoniqishadi. Barcha aqliy zaif bolalar fikrlash jarayonlarining faolligining pasayishi va fikrlashning zaif tartibga soluvchi roli bilan tavsiflanadi. Aqli zaif odamlar odatda ko'rsatmalarga quloq solmasdan, topshiriqning maqsadini tushunmasdan, ichki harakat rejasisiz, o'zini o'zi nazorat qilmasdan ishlay boshlaydi.

Bolalarning o'quv materialini idrok etish va tushunish xususiyatlari ularning xotirasi xususiyatlari bilan uzviy bog'liqdir. Aqli zaiflarda asosiy xotira jarayonlari - yodlash, saqlash va ko'paytirish - o'ziga xos xususiyatlarga ega, chunki ular anormal rivojlanish sharoitida shakllanadi. Ular tashqi, ba'zan tasodifiy vizual ravishda qabul qilinadigan belgilarni yaxshiroq eslab qolishadi. Ular uchun ichki mantiqiy aloqalarni tanib olish va eslab qolish qiyinroq. Aqli zaif bolalarda ixtiyoriy yodlash oddiy tengdoshlariga qaraganda kechroq shakllanadi, aqli zaif bolalarda esa ataylab yodlashning afzalligi oddiy intellektga ega bo'lgan maktab o'quvchilaridagidek yaqqol sezilmaydi. S.D ta'kidlaganidek. Zabramnaya [3], aqli zaif odamlarning xotirasining

zaifligi ma'lumotni olish va saqlashda emas, balki uni qayta ishlab chiqarishda qiyinchiliklarda namoyon bo'ladi va bu ularning oddiy aqli bolalardan asosiy farqidir. Voqealarning mantig'ini tushunmaslik tufayli aqli zaiflarning ko'payishi tizimsizdir. Idrok etishning yetuk emasligi, yodlash va eslab qolish usullaridan foydalana olmaslik aqli zaif odamlarni ko'paytirishda xatolarga olib keladi. Eng katta qiyinchiliklar og'zaki materialni takrorlashdan kelib chiqadi. Aqli zaiflarda vositachi semantik xotira kam rivojlangan.

Aqli zaif o'quvchilarning aqliy jarayonlarining barcha bu xususiyatlari ularning faoliyatining tabiatiga ta'sir qiladi. Faoliyat psixologiyasini defektologlar G.M. Dulnev [2], B.I. Pinskiy va boshqalar o'quv faoliyatida ko'nikmalar shakllanmaganligini qayd etgan holda, birinchi navbatda, faoliyatning maqsadliligi sust rivojlanganligini, shuningdek, o'z faoliyatini mustaqil rejalashtirishdagi qiyinchiliklarni qayd etish lozim. Aqli zaiflar oldingi zaruriy yo'nalishsiz ishlashni boshlaydilar, ular yakuniy maqsadni boshqarmaydilar. Natijada ish jarayonida ular ko'pincha ishning to'g'ri boshlangan bajarilishini qoldiradilar, ilgari bajarilgan harakatlarga o'tadilar va boshqa vazifa bilan shug'ullanayotganini hisobga olmasdan, ularni o'zgartirmasdan o'tkazadilar. Belgilangan maqsaddan bunday chekinish qiyinchiliklar yuzaga kelganda, shuningdek, faoliyatning bevosita motivlari («shunchaki bajarish») yetakchi bo'lgan hollarda kuzatiladi. Aqli zaiflar olingan natijalarni o'z oldilariga qo'yilgan vazifa bilan bog'lamaydilar va shuning uchun uning yechimini to'g'ri baholay olmaydilar. Ularning ishiga tanqidiy munosabatda bo'lish ham bu bolalar faoliyatining o'ziga xos xususiyati hisoblanadi.

Shunday qilib, aqli zaif bolalar psixikasi ularni oddiy bolalardan keskin ajratib turadigan chuqur o'ziga xoslik bilan ajralib turadi. Aqli zaif bolaning aqliy rivojlanishi sifat jihatidan farq qiladi, g'ayritabiiydir.

Aqli zaif bolalarning aqliy faoliyatining barcha qayd etilgan xususiyatlari doimiydir, chunki ular rivojlanishning turli bosqichlarida (genetik, intrauterin, tug'ruq paytida, tug'ruqdan keyingi davrda) organik shikastlanishlar natijasidir.

XULOSA. Shunday qilib, yuqorida ko'rsatilgandek, aqliy zaiflikni organik shartli kam rivojlanganlik yoki miyaning erta shikastlanishi bilan bog'liq bo'lgan aqliy, birinchi navbatda intellektual rivojlanishning qaytarilmas buzilishi sifatida tushunish kerak. Aqliy zaiflikning klinik va psixologik ko'rinishidagi yetakchi buzilish - bu kognitiv faoliyatning aniq yetishmasligi.

Aqli zaif bolalardagi ruhiy buzilishlar murakkab tuzilishga ega. Ular o'zlarining ko'rinishlari, mexanizmlari, qat'iyatligi bilan xilma-xil bo'lib, ularni tahlil qilishda differentsial yondashuvni talab qiladi.

Yordamchi maktablarda aqli zaif bolalarni tarbiyalash va o'qitish insonparvarlik, ezgu maqsaddir. Maxsus ta'lim va tayyorgarliksiz bu bolalar jamiyatimizning nochor, keraksiz fuqarolariga aylanishi mumkin edi. Maktab bolalarga buzilgan aqliy funktsiyalarni bartaraf etishga yoki ularning o'rnini qoplashga, keyingi aqliy

rivojlanishni rag'batlantirishga, oila va jamiyatning to'liq huquqli a'zosi bo'lishga yordam beradigan zarur bilim va ko'nikmalarni beradi

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Vlasova T.A., Pevzner M.S. Rivojlanishda nuqsoni bo'lgan bolalar haqida o'qituvchi. - M., 1980.
2. Dulnev G.M. Yordamchi maktabda mehnatga tayyorlash asoslari. - M., 1969
3. Zabramnaya S.D. Farzandingiz maxsus maktabda. - M., 1993.
4. Lubovskiy V.I. Bolalarning anormal rivojlanishini tashxislashning psixologik muammolari. - M., 1989.
5. Luriya A.R. Aqli zaif bola. - M., 1960 yil.
6. Rabbimova U., Khasanova D., Sanaev A. Professional pedagogical ethics of a modern pedagogue // Problems and trends of modern innovation assessment: solutions and perspectives. - 2022. - Volume 1. - No. 1. - S. 422-426.
7. Malika Ortikova and Alisher Sanaev. «Human Quality: Signs». Contemporary Innovation Assessment by Problems and Trends: Solutions and Perspectives 1.1 (2022): 415-419.
8. PN Ustin, KB Murotmusayev «Psychological adjustment factors of first-year students» Eurasian Journal of Humanities and Social Sciences. Brussels, Belgium - 2022. P 115-121 <https://geniusjournals.org/index.php/ejhss/index>